

GLAVNA GIBALA V RAZVOJU SLOVENSKE KMEČKE NOŠE V 19. IN 20. STOLETJU

Marija Makarovič

Namen sestavka je orisati sklop poglavitnih gibal v razvoju slovenske kmečke noše od srede preteklega stoletja do danes, gibal, ki usmerjajo način oblačenja slovenskega kmeta v navedenem času.

Po nadrobnejši obravnavi posameznih oblačilnih kosov moške in ženske noše lahko spoznamo, da se je začejala kmečka noša proti sredi prejšnjega stoletja vedno hitreje in intenzivneje spreminjati. Glavne oblike teh sprememb so izpričane v kroju, barvi in blagu moških in ženskih oblačil. Kmečka noša se vedno bolj približuje meščanski in postaja v okviru kmečke noše same vedno bolj enotna. Po teh v primeri s prejšnjimi časi nedvomno intenzivnejših spremembah v kmečki noši sredi prejšnjega stoletja, se proces posnemanja in približevanja meščanski noši še vedno nadaljuje. Način kmečkega življenja tudi še danes narekuje neke razločke v oblačenju podeželskih in mestnih prebivalcev, kmetov in meščanov.

Gradivo o moški in ženski noši 19. in 20. stoletja tako daje možnost, da pridemo do nekaterih splošnih dognanj o razvoju kmečke noše ter jih razložimo z vidika splošnega družbenega in zgodovinskega stanja in nekaterih drugih specifičnih faktorjev, ki vplivajo na razvoj kmečke noše v obravnavanem času: 1. katere so glavne oblike sprememb v kmečki noši — 2. kateri so splošni zgodovinski vzroki teh sprememb — 3. kateri posebni socialni, geografski in drugi dejavniki sodelujejo pri teh spremembah znotraj kmečkega stanu.

1

Kmečka oblačila, ki še sredi 19. stoletja odsevajo prastare kulturne oblačilne prvine (kožuh, plašč iz ličja itd.) (sl. 1) in izpričujejo srednjeveške (tunika z rokavi) (sl. 2) ter baročne prvine (škornji z zavihami, čevlji s petami in zaponkami, vezenska ornamentika), privzemajo istočasno vedno značilnejše poteze meščanske noše 19. stoletja. Že v prvi polovici prejšnjega stoletja zahajajo nekateri oblačilni kosi popolnoma nepredelani v kmečko nošo (moški plašči z velikimi ovratniki, priležno krojeni ženski plašči, špenzerji) (sl. 3), druge pa ljudstvo nekoliko predrugači, vendar ne toliko, da ne bi spoznali oblačil, krojenih pod vplivom empirske (visoko krojena krila z modrcem) (sl. 4) in kasneje bidermajerske mode (klobuki z

1. Zenska in moška noša, Stajersko, akvarel K. Russa, 1910
2. Moška noša, ok. Polhovca Gradca, akvarel K. v. Goldensteina, 1838
3. Zenitovanjska noša v Poljanski dolini, akvarel K. v. Goldensteina, 1838
4. Zenska noša na Goriškem, konec 19. stol.

visokimi oglavji, stoječi ovratniki) (sl. 5), določili dobe, krinolin (sl. 6) in značilnosti najnovejšega časa.

O intenzivnejših spremembah v kmečki noši so nenehno poročali sodobniki. Iz obilice gradiva navajamo le splošna poročila, ki pa dokaj nazorno pričajo o vidnejših spremembah v kmečki noši sredi preteklega stoletja.

Že potopisec Krickel, ki je leta 1828. potoval po naših krajih, pravi, da se Gorenjci nosijo tudi po »moderni obliki«.¹ Še pogostejša so sporočila o teh spremembah v rokopisnih in drugih virih. Povsem jasno je zapisal poročevalec iz snežniškega gospostva na Notranjskem »tu v okraju ni posebne ljudske noše, kajti prebivalec v Ložu je že zdavnaj zamenjal svojo dolgo suknjo s kratkim modernim suknjičem in se tudi sicer moderno oblači kot v ljubljanski okolici. Skratka niti na moški niti na ženski obleki ni kaj posebnega«.²

Tudi iz opisa noše, ki je bila navadna v bistriškem gospostvu na Primorskem, povzemamo, da »ljudska noša nima nič značilnega in se v splošnem ne razlikuje od noše okrajnega komisariata ljubljanske okolice«.³ Umljivo je, da so podobne pripombe pisali tudi drugi poročevalci iz primorskih gospostev. Tako iz vipavskega: »moška in ženska ljudska noša se v glavnih občinah Vipava in Štorje razlikujeta le deloma, v glavni občini Črni vrh pa je čisto ista kot v okolici Vrhnike in Logatca«.⁴ Podobno stanje je ugotovil tudi poročevalec za planinsko gospostvo, ko pravi: »v tem okraju nima niti ženska niti moška ljudska noša kake posebnosti. Obleka je namreč enaka tisti, ki jo nosijo vsi prebivalci ljubljanske okolice tja do Postojne in Pivke«.⁵ Po istodobnem poročilu se tudi v idrijskem gospostvu ljudska moška in ženska noša ni v ničemer razlikovala od noše ostalega kranjskega prebivalstva.⁶ Poročevalec iz Prema je navedel, da »noša kmetov v tem okraju nudi z izjemo vasi Kuteževo in Trpčane malo posebnosti, ker se malo razlikuje od noše sosednjega okraja Postojna«.⁷

Povsem enake ugotovitve, kot so jih navedli popisovalci noše na Notranjskem in Primorskem, zasledimo tudi v arhivskih podatkih za Dolenjsko. Tako poudarja poročevalec iz ribniškega okraja, da »so šle v izgubo vse ljudske posebnosti in originalnosti v noši, blagu, obleki in njih kroju«.⁸ O poenotenju noš lahko sklepamo tudi iz poročila za mirensko gospostvo, v katerem je navedeno, da je »ljudska noša v tem okraju navadna dolensjska kmečka noša, enaka ostalim okrajem novomeškega okrožja«.⁹

¹ A. Krickel, *Fussreise durch die oesterreichischen Städten in den Jahren 1827—1829*, Wien, str. 75.

² Arhivsko gradivo o noši iz leta 1838, Državni arhiv v Ljubljani (odslejd DA), fasc. 1512/546.

³ Isti, fasc. 1512/912.

⁴ Isti, fasc. 1512/937.

⁵ Isti, fasc. 1512/710.

⁶ Isti, fasc. 1512/541.

⁷ Isti, fasc. 1512/878.

⁸ Isti, fasc. 1516/21.

⁹ Isti, fasc. 1516/12.

In podobno za višnjegorsko gospodstvo »v splošnem ni v tem okraju nič posebnega ljudsko značilnega, da bi razlika od drugih krajev Dolenjske bodla v oči. Obleka se ne razlikuje v toliki meri, da bi jo lahko imenovali za ljudsko posebnost okraja«. ¹⁰ Poročevalec za mokronoško gospodstvo je samo navedel, da »je ljudska noša različna in ne vsebuje ničesar posebnega«. ¹¹ Prav tako je bila v brežiškem okraju v tem času že precej splošno razširjena noša, ki »je sicer običajna povsod na Kranjskem«. ¹²

5. Moška in ženska noša v Brkinih, akvarel K. v. Goldensteina. 1838.

Tudi na Koroškem lahko ugotovimo v tem času približno isto stanje, ki govori o poenotenju kmečke noše in nje zbliževanje z meščansko nošo. Zelo nadrobno je sporočil poročevalec iz Osoj, da je »originalna obleka prebivalcev tukajšnjega okraja bila zaradi želje po novi modi, ki je zajela tudi najnižje ljudske plasti, tako docela izpodrinjena, da so se razen omenjenih kap in klobukov, ki pa so čisto preoblikovani, pri ženski vsi ostali kosi obleke povsem spremenili v blagu in kroju in se vedno bolj približujejo siceršnji meščanski noši, kar se je zgodilo tudi z moško oble-

¹⁰ Isti fasc. 1516/33.

¹¹ Isti, fasc. 1516/20.

¹² Isti fasc. 1516/768.

ko». ¹³ Povsem enaka poročila so prihajala v tem času iz ostalih koroških gospošt in sosednjega avstrijskega ozemlja, da »so izginile vse originalnosti v noši« in da »se prebivalci nosijo tako kot v mestih ali v bližini«. ¹⁴

Za B e l o k r a j i n o in P r e k m u r j e pogrešamo v tem času nadrobnejših poročil o spreminjanju kmečke noše, dasiravno številni člankarji sredi prejšnjega stoletja pogosto opisujejo predvsem belokranjsko nošo. Po tem gradivu in kasnejšem ljudskem izročilu je očitno, da so v teh območjih začeli močneje opuščati starejši način oblačenja šele v drugi polovici prejšnjega stoletja, nedvomno pod vplivom oblačenja na sosednjem alpskem ozemlju, dasiravno so nekateri elementi alpske noše že v tridesetih letih prejšnjega stoletja segli precej globoko na področje panonske in mediteranske noše; to izpričujejo upodobitve tistega časa ¹⁵ (sl. 7) in to dokazuje, da so postajali stiki vseh treh oblačilnih območij vedno tesnejši. Mimo tega je treba upoštevati, da sta Bela krajina in Prekmurje v tem času še vedno tudi upravno-politično priključeni hrvaškemu in madžarskemu ozemlju. ¹⁶ Vsekakor se je tudi v teh pokrajinah noša približala ostalim slovenskim območjem že nekaj desetletij pred razpadom avstro-ogrske monarhije; to je v skladu s poenotenjem noše na Madžarskem in Hrvaškem, ki ga ugotavljajo raziskovalci kmečke noše tam prav tako za drugo polovico prejšnjega stoletja. ¹⁷

Prav sredi prejšnjega stoletja prihajajo tudi s š t a j e r s k e g a ozemlja vedno pogostejša poročila o spremenjeni noši. Tako omenja zgodovinar Krempel, da »so Slovenci svoj narodski obleč že davno odvergli, toti je samo per Dolancih še se obderžal, pa tudi toti so začeli tu ino tam se drugače nositi«. ¹⁸ V istem času so sporočili tudi iz okrajev Žusem, Št. Vid pri Ponikvah, Solčave in ormoške okolice, da se kmečka obleka približuje meščanski. ¹⁹

Razumljivo je, da sredi prejšnjega stoletja nastajajo med ljudstvom pesmi znanih in neznanih avtorjev, ki kritično ugotavljajo, da Kranjci opuščajo svojo nošo. Tako da se od svojih sosedov ne ločijo več. ²⁰ Iz številnih ljudskih pesmi naj navedem le nekaj odlomkov, ki dovolj nazorno prikazujejo uvajanje novih oblačilnih kosov in meščanskih potez v kmečko nošo ter istočasno izpričujejo, da so bile te spremembe zelo močne, dokaj nenavadne in opazne:

¹³ Isti, fasc. 7176/958.

¹⁴ Isti, fasc. 7176/10, 11.

¹⁵ Primerjaj Goldensteinove upodobitve za Korytkovo zbirko Slowianscýzna, leta 1838.

¹⁶ Za Madžarsko primerjaj M. Kresz, Ungarische Bauerntracht I-II, Budapest 1957.

¹⁷ Za Hrvaško, M. Gušić, Tumač izložene gradje, Zagreb 1955.

¹⁸ A. Krempel, Dogodišine štajerske zemle, Gradec, 1845, str. 235.

¹⁹ Goetsche Serie, Graz. To in nadaljnja poročila mi je posodil iz svoje kartoteke dr. Niko Kuret. Odslej G. S, razdelek VIII.

²⁰ Poženčan, Stari Kranjec, Novice 1843, str. 36.

6. Praznja noša na Dolenjskem, Konec 19. stol.

Kmečko dekle, kmečki fant
nos'ta zdaj gosposki gvant ...
nos'jo gvante nove šege
prave vragove telege,
nove cajge si kupuje
stare janke predeluje

Kakor nosi se gospod
tud'gre hlapec na svoj pot
nosi ramice visoke,
tiste turnaste klobuke,
nos'jo kape šiltaste
tiste šeme paverske.²¹

Proti koncu prejšnjega stoletja podobnih ugotovitev raznih člankarjev ne zasledimo več, saj razlike v kmečki noši sami in v razmerju do meščanske noše niso več tako zelo očitne. V 60-tih, 70-tih in 80-tih letih prejšnjega stoletja se je kmečka noša na slovenskem ozemlju spremenila v tolikšni meri, da skoraj ne moremo več govoriti o posameznih pokrajinskih oblačilnih tipih, temveč le še več ali manj o poenotenem načinu oblačenja. Predvsem v prazjno nošo se v tem času nenehno vnašajo značilne krojne poteze meščanske noše, čeprav z večjo ali manjšo zamudo, ki je na deželi še danes značilna za posvajanje novih modnih smeri.

Ženske vseh treh oblačilnih območij začenjajo nositi dvodelno krojena oblačila, tedaj krilo na pas in zgornje oblačilo z rokavi. Ob koncu stoletja postanejo priljubljene tudi obleke krojene scelega (sl. 8), predvsem na

²¹ F. Kotnik, Narodna noša v Mežiški dolini, Naš dom XVIII, str. 72 in 117.

Primorskem, v drugih krajih se javljajo v tem času zvečine le kot poročna oblačila. Namesto peč se širijo kupljene rute, ki so še danes najbolj splošno pokrivalo ob delovnih in praznih dneh. Do začetka našega stoletja je peča priljubljeno svatbeno pokrivalo, ponekod na Štajerskem pri starejših ženskah pa še v zadnjih letih nedeljsko pokrivalo (južno Pohorje) (sl. 9). Poleg čevljev na vezalke prevladajo nizki čevlji, pri mlajših ženskah v zadnjih dveh desetletjih ob praznih dneh tudi čevlji z visokimi petami.

V zadnjih desetletjih prejšnjega in prvih desetletjih našega stoletja so priljubljene v hladnejših dneh ogrinjalne rute (sl. 10) in daljše jope; plašči zaidejo splošno na podeželje šele po drugi svetovni vojni. Nekatere starejše ženske hodijo še danes raje oblečene v dolge jope. Predpasniki, na prehodu stoletja zlasti za slovesnejše priložnosti, bele barve, ostajajo do danes poleg rut značilno kmečko delovno dopolnilo noši, (sl. 11).

Moška noša se izenačuje pri meščanih že od francoske revolucije naprej. Pri kmetih nekako stoletje kasneje, ko prav tako konec prejšnjega stoletja splošno prevladajo dolge hlače enotnega kroja, daljši suknjiči, čevlji na vezalke in nizki čevlji ter pokrivala splošno razširjenih oblik. Edino pri starejših možakih so daljši škornji priljubljeno obuvalo še na prehodu v naše stoletje. K delovni noši zadnjih desetletij sodi predpasnik (sl. 12). V splošnem velja za moško kmečko nošo, da se le počasi spreminja, vidnejše spremembe opazujemo v zadnjih letih le pri mlajših fantih, ki radi posegajo po pisanih srajcah, kavbojkah in podobnih »modernih« oblačilih.

Istočasno s spremembo kroja moških in ženskih oblačil se javljajo v kmečki noši tudi nove oblačilne snovi in druge barve oblačilnega blaga. V prvi polovici preteklega stoletja je še v vseh treh oblačilnih območjih izpričana velika poraba domačega platna, sukna in raševine za izdelovanje delovnih in praznih oblek. Predvsem v območju alpskega tipa noše opazimo, da se že v tridesetih letih prejšnjega stoletja poleg domačega platna in sukna vedno pogostejše omenjajo tudi razna industrijska blaga, tkana iz bombažne, volnene in svilene niti, kot so batist, perkal, muslin, madapolan, zefir, katun, atlas, ševiot, cic, klot, kambrik, nanking, škotsko sukno, lister, peruvien, kamelot, brokat in svila,²² ki se uporabljajo predvsem za praznja moška in ženska zgornja in spodnja oblačila.

V drugi polovici prejšnjega stoletja kupujejo v alpskem svetu industrijsko blago tudi že za delovna oblačila, dasiravno le-ta še na splošno izdelujejo iz domačega blaga: platna in sukna. V tem času začenjajo tudi v mediteranskem in panonskem območju v večjih količinah uporabljati kupljeno blago, ki izpodrine konec preteklega in ponekod v Beli krajini šele v našem stoletju še preostalo uporabo domačega platna in sukna. Današnja poraba domačih materialov, predvsem platna in raševine, se omejuje le na posamezne oblačilne kose (hlače, srajce) za delovne dni pri konser-

²² Gradivo DA, že navedeni fascikli. Videz in izvir teh razlag nadrobneje opisuje Č. Zorec, Tekstilne snovi in izdelki, Ljubljana 1960.

7. Praznična nedeljska poletna noša, ok. Vitanja, 1965
 8. Zenska noša ob hladnejših dneh, Drašiči, 1966
 9. Dekliška delovna noša, Drašiči, 1966
 10. Moška delovna noša, Gorenjsko, 1960

vativnejših kmečkih gospodarstvih v odročnejših vaseh.²³ Uporaba blaga iz umetnih snovi je danes pri mlajših ljudeh povsem običajna, starejši ljudje pa še vedno raje segajo po bombažnih in volnenih blagih.²⁴

Glede barv oblačilnih kosov velja, da je bila starejša kmečka noša harmonično barvna estetska vrednota umirjenih barv, ki jih je narekovalo domače platno v naravni ali črni barvi ter sukno in raševina v naravni beli ali črni in rjavi barvi. Tudi pri kupljenih blagih vsaj v začetku še vedno ugotavljamo umirjene barve rjavega in zelenega sukna ter beljenega bombažnega blaga. Za praznje dni pa so že v tridesetih letih prejšnjega stoletja pri mlajših ženskah priljubljena vzorčasta blaga živih barv.²⁵ Predvsem na Asenovičevih upodobitvah kmečkih noš iz druge polovice prejšnjega stoletja so izpričani modri, rdeči in zeleni barvni odtenki oblačilnih materialov s cvetličnimi vzorci, progami, pikami in kvadrati. Bidermajerski vzorci²⁶ so pri naših kmetih priljubljeni v sedemdesetih letih 19. stoletja. Proti koncu stoletja se barve kmečkih oblačil umirijo, postanejo enotnejše. Tako pri moških, kjer izginjajo živobarvni in pisani telovniki, kot tudi pri ženskah se uveljavijo temnejše barve, kar je značilno tudi za današnji način kmečkega oblačenja. Vsekakor je izbiranje barv prilagojeno starosti nosilcev. Starejše ženske tudi danes nosijo temnejša oblačila, mlajše segajo po živahnjejših barvah in vzorcih, ki jih včasih, kot je značilno zlasti za odročnejše deželane, združujejo prav neskladno.

Če primerjamo splošne spremembe v naši kmečki noši s spremembami pri sosednih narodih, ugotovimo precej enak razvoj: intenzivnejše predrugačevanje glavnih oblik moške in ženske noše, ki se uravnavajo po tedanjem srednjeevropskem načinu oblačenja. Glede na specifično geografsko lego se je začela tudi pri nas najprej intenzivneje spreminjati kmečka noša alpskega tipa, ki si spretno posvaja poteze srednjeevropskih kmečkih in meščanskih noš ter jih posreduje drugim območjem slovenskega ozemlja z večjo ali manjšo zamudo. Približno enako stanje moremo opaziti še danes, saj je očitno kmečka oblačilna omika najvišja in najnaprednejša na alpskem ozemlju, zunaj tega območja pa le v vaseh, ki so blizu večjih mest in trgov.

2

Pri ugotavljanju splošnih vzrokov za spremembe v kmečki noši, pri orisu poglobitvinih gibal v razvoju slovenske kmečke noše v obravnavanem času, je treba upoštevati družbene in gospodarske okoliščine, ki nastajajo

²³ Podatke za zadnja desetletja jemljem iz terenskih zapiskov, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej na ustreznih kartotečnih listih.

²⁴ Isto, velja splošno za Slovenijo.

²⁵ Pisatelj Janez Trdina jih nazorno imenuje »visoke barve«, ko opisuje nošo Mengša in okolice. J. Trdina, Spomini starega Mengšana, Vodnikova prattika, str. 87—89, Ljubljana 1931.

²⁶ Ime uporablja Zorec za bombažno tkanino, tkano v progah s cvetličnimi vzorci, Tekstilne snovi in izdelki, Ljubljana 1960, str. 35.

že konec 18. in v 19. stoletju. Šele na njihovi podlagi se je kmečka noša sploh lahko začela močnejše preoblikovati.

Nadaljnja preudarjanja naj odgovore, zakaj je do teh sprememb lahko prišlo in kateri so bili objektivni vzroki, ki so te spremembe močnejše povzročili šele v 19. stoletju in ne že prej.

Nedvomno je bila tudi slovenska kmečka noša že v prešnjih stoletjih podvržena najrazličnejšim vplivom, ki so oblikovali noše posameznih dob. Saj je oblačilna omika naših krajev v poznem srednjem veku in v 16. stoletju še tesno povezana s pozno srednjeveško, na prehodu v 17. stoletje pa nahajamo v naši noši temeljno spremenjene prvine, ki začenjajo dobo baročne oblačilne omike.²⁷ Nekateri elementi teh oblik so izpričani v kmečki noši še v začetku 19. stoletja, ko se sprevržejo pod vplivom empira in bi-bidermajerja, skratka pod vplivom modnih smeri 19. stoletja.

Vendar je treba poudariti, da se je kmečka noša starejših dob razvijala vedno le v okviru razlik, ki so jih razni družbeni redi uvažali med ljudi in ki so imele za posledico tudi razlikovanje prebivalstva po obleki glede na družbeni položaj.²⁸ Ostanek takšne miselnosti, tega ločevanja po obleki je dovolj jasno razviden še pri sodobnikih 19. stoletja, ki pogosto poudarjajo, da se »kmet od meščana, hlapec od gospoda ne ločita več«.²⁹

Obleka je bila pač najpreprostejši način zunanega ločevanja ljudi po družbenem položaju. Vsebina predpisov o obleki in blagu, ki so ga smeli uporabljati razni sloji, kot jih navajajo policijski redi 16. stoletja, dovolj jasno izpričuje, da so bila ta časa prizadevanja po ločevanju med »žameta-sto in prteno gospodo« še zelo velika.³⁰

Tovrstni predpisi iz 18. in 19. stoletja imajo predvsem moralni značaj. Med takšne specialne predpise sodi na primer deželnoknežja odredba z dne 16. februarja 1751, s katero se prepovedujejo na Koroškem kratka krila, kakršne so nosile ženske v Ziljski dolini.³¹ Po ljudskem izročilu se je Marija Terezija nad temi krili zgražala, ko so Ziljanke ob neki priložnosti na dvoru plesale v njih.³²

Prav tako so po višji ali po svoji pobudi duhovniki v svojih pridigah obsojali nekatere oblačilne kose in svarili pred oblačilno nečimrnostjo. Tako je na primer v prvi polovici prejšnjega stoletja kasnejši škof Baraga zatiral dolge črne pasove Belokranjci,³³ župnik Eržen pa sredi prejšnjega stoletja nevestina pokrivala na Primorskem.³⁴ Prav tako se tudi danes

²⁷ A. Baš, Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem, Lj. 1959, str. 6.

²⁸ S. Vilfan, Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja, Slovenski etnograf II, str. 26.

²⁹ Novice, Ljubljana 1848, str. 38.

³⁰ S. Vilfan, o. c., str. 26.

³¹ Isti, str. 39.

³² M. Makarovič, Terenski zapiski za Brnico na Koroškem, 1952.

³³ I. Navratil, Kako so belim Kranjcem bili zatrti črni »repi«. Novice 1875, str. 691.

³⁴ J. G. V., Slovenski glasnik, 1864, str. 50.

ponekod na Primorskem po mediteranski šegi ženske v cerkvi pokrivajo z rutami in nikdar ne vstopajo v cerkev pomanjkljivo oblečene.

Že iz skromnih pričevanj spoznamo, da se je namen teh prepovedi že v 18. še bolj pa v 19. stoletju bistveno predrugeč, ker so predpise izdajali v spremenjenih zgodovinskih razmerah. V teh se je kmet sploh lahko začel oblačiti tako, kot so se nosili drugi stanovi, ker njegove obleke ne uravnajo več razne odredbe.

Kmečka noša se je torej začela občutneje predrugečevati s spremenjenim družbenim in gospodarskim položajem. Čim bolj se je kmet osvobajal popolne družbene in gospodarske podrejenosti, s čimer so izginjale razlike med njim in plemstvom ter meščanom, tem bolj se je skušal približati le-tim z vsem načinom svojega življenja, torej tudi v noši. Zato so bile v 19. stoletju nedvomno gospodarske in socialne razmere tisti primarni dejavnik, ki je izzval odločilne spremembe v kmečki noši.

Izboljševanje kmetovega družbenega in gospodarskega položaja se je pri nas pričelo že za vlade Marije Terezije, ki je poskrbela za novo upravno razdelitev. Velikega pomena je bila ustanovitev okrožnih uradov »kresij«, ki so sprejemale tudi kmečke pritožbe zoper zemljiške gospode. Terezijanska davčna knjiga, kataster, je ločil podložniško posest od gospodske in predpisal davke za vsako posebej, tako da zemljiški gospod ni več plačeval davkov za celotno »svojo« posest s podložnikom vred. Tudi nekatere druge reforme so natančneje določile obveznosti podložnikov do fevdalne gospode in omogočile kmetom, da so bolj razpolagali s svojim imetjem.³⁵

Jožef II. je bil v svojih ukrepih še naprednejši. S podložniškim in nevoljniškim patentom je odpravil nevoljništvo, olajšal gibanje in izbiro poklica podložnikom.³⁶

Reforme, ki očitno niso nastale zavoľjo kmetovih potreb, temveč zaradi potreb buržuazije, so kmetu vendar precej koristile. Predvsem so, kot so povsem pravilno poudarili nekateri zgodovinarji, »reforme Marije Terezije in Jožefa II. vzdignile kmetov socialni ponos«. Vsa fevdalna osebna nesvoboda je izginila. Kmet je sedaj postal res človek, prenehal je biti manjvredno bitje. Zemljiški gospod je moral pritisk na kmeta zmanjšati, če ga je hotel obdržati na svoji zemlji. Tako se je družbeni položaj kmeta neprenehno boljšal.³⁷ Prav to spremenjeno stanje, ki sicer še vse 19. stoletje ne kaže idealnih oblik, pa je začelo zmanjševati prepad med kmeti in gospodo, ki se je doslej izražali tudi v obleki.

Francoska revolucija, ki je »odprla poslednjo fazo splošne krize fevdalne družbe«,³⁸ je dobila svoj izraz tudi v noši revolucionarnih Parižanov, ki so skušali tudi z obleko poudariti, da so pretrgali s tradicijo. Dasiravno

³⁵ E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Lj. 1957, str. 134—135.

³⁶ Isti, str. 134.

³⁷ F. Gestrin-Melik, Slovenska zgodovina, Ljubljana, Lj. 1948, str. 16.

³⁸ Kardelj, o. c. str. 129.

vemo, da pariški dogodki niso neposredno vplivali na naše kraje in še manj na naše kmečko prebivalstvo, vendarle ne smemo pozabiti, da so sprožili val nemirov tudi v avstroogrski monarhiji. V tem času, ko se kmet, delavec in meščan zavoljo skupnih koristi zblížujejo, se manjšajo tudi pregraje v načinu oblačenja.

»Francoska okupacija slovenskih dežel je bila važen zgodovinski intermezzo na naših tleh, ki je utrdil pridobitve narodnega prebujenja.«³⁹ Splošna francoska gospodarska politika pa je nedvomno vplivala tudi na gospodarsko življenje Ilirskih provinc in predvsem pospešila razvoj nekaterih panog. Pri tedanji organizaciji prometa je pomenil povečani promet Trsta v letih 1797—1805 (od 15 na 55 milj. gld.) hkrati tudi velik zaslužek prebivalstva v njegovem zaledju na Krasu, ki je bilo zaposleno s prevozništvom.⁴⁰

Ta usmeritev kraškega prebivalstva k postranskemu zaslužku, ki jo je narekovala v veliki meri tudi nerodovitna zemlja, je mimo drugih vzrokov pripomogla, da so iz vsakdanje kmečke noše začele izginjati starejše oblačilne tvarine in da so si ljudje kupovali blago, vsaj za praznja oblačila v Trstu. Po vsem tem postaja razumljivo, da je kraška noša v virih in literaturi razmeroma malokrat omenjena, ker se pač ni v ničemer razločevala od drugih noš in ker je že v sredi prejšnjega stoletja izgubila vse značilne poteze starejše noše.

Podobno stanje nastaja na alpskem ozemlju. Edini pomembnejši komunikaciji pred železnico sta cesti Ljubelj—Tržič—Kranj in Trst—Ljubljana—Maribor—Dunaj, ki prav tako usmerjata ondotne prebivalce v prevoznništvo, ki prinaša denar. »Skozi slovenske dežele je moral iti veliki blagovni promet iz severnih dežel v reško, tržaško in beneško pristanišče. Znani so bili vozniki bovškega kota in ziljski prevozniki.«⁴¹

Prevoznništvo, ki se je dalo še bolj kot nekdanje tovarništvo izkoristiti za trgovanje na svoj račun,⁴² je nedvomno prinašalo tudi v kmečko nošo nove poteze. Furmani prinašajo ženskam svilene rute, blago, nakit.⁴³ Ni naključje, da je začela v teh prometnih krajih kmečka noša hitreje izginjati, saj so prevozniki prinašali poleg tujega blaga tudi nova spoznanja o načinu oblačenja drugod po svetu. Po drugi strani so si prav zaradi ustrezne življenjske ravni tudi lahko privoščili sodobnejše, industrijsko blago. V tem času je donosen zaslužek kmetom tudi pripraga voznikom, brodarjenje in splavarstvo.

Z delom za postranski zaslužek so se ukvarjali ljudje tudi na Dolenjskem. Za ribniško gospodstvo je 1838. leta določeneje sporočil poročevalec: »Odkar je v tem okraju prišlo do prenaseljenosti in zato domači pridelki ne zadoščajo za obstanek, je večina prebivalcev v tukajšnjem okraju pri-

³⁹ Isti, str. 164.

⁴⁰ Primerjaj, B. Grafenauer, Lj. 1962, str. 116.

⁴¹ J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928—1939, str. 525.

⁴² Vilfan, o. c. str. 27.

⁴³ Podatki iz ljudskega izročila, Makarovič, terenski zapiski za Gorenjsko.

siljena, da se preživlja s kupčijo v tujih provincah. Zato so šle v izgubo vse ljudske posebnosti in izvirnosti v noši.⁴⁴

»Predvsem zaradi neomejenega krošnjarstva je noša izginila med vsemi sloji,⁴⁵ pripominja poročevalec iz Osoj v istem času.

Razumljivo je, da so si prav ti ljudje v času, ko jim je cvetela obrt, denarno opomogli in se je njihova življenjska raven kazala tudi na zunaj, v obleki.

Mimo tega je treba opomniti, da je v 18. stoletju, predvsem pa v prvi polovici 19. stoletja »kmetijstvo precej napredovalo v smeri kapitalističnega razvoja«,⁴⁶ v zvezi s tem se je povečala diferenciacija na vasi. Ob tej in kasnejših diferenciacijah se je izoblikoval stan bogatejših kmetov, ki je nedvomno imel tudi pri oblačenju vodilni pomen.

Nadvse zanimivo je primerjati, kako so razločki med podložniškim stanjem v posameznih zemljiških gospodstvih povzročali tudi spremembe v noši. »Neposredno pred letom 1848. se zdi, da se je podložnikovo breme bolj povečalo v vzhodnih ravninskih in gričevnatih pokrajinah (Dolenjska, Štajerska in zlasti Prekmurje), kakor v Primorju in alpskih predelih na zahodu in severu. Fevdalci so vsekakor obdelovali, na primer na Dolenjskem, sorazmerno več zemljišča v lastni režiji, kakor na ostalem Kranjskem. Po opisu iz 1848. leta je opravljal dolenjski podložnik več kakor 70 % na vsem Kranjskem predpisane tlake (Dolenjska zavzema le okrog eno tretjino ozemlja in okrog dve petini prebivalstva te dežele), poleg tega pa je dajal tudi večji del denarnih in naturalnih dajatev. V Prekmurju, kjer obstajajo velika in strnjena zemljiška gospodstva, so imeli fevdalci kakor na drugem Ogrskem v razmerju do podložnikov mnogo večje pravice in so velik del zemljišča obdelovali v lastni režiji; zaradi tega je tu pglavitno breme podložnikov tlaka.«⁴⁷ »Do neke mere drugačno kakor v ostalih slovenskih deželah je bilo stanje v Slovenskem Primorju. V enem njegovem delu, zlasti v Istri in na južnem delu Goriškega, so bile javno-pravne pravice zemljiškega gospodstva (glede sodstva) omejene in podložniki niso opravljali tlake.«⁴⁸

Pri ugotavljanju pglavitnih sprememb v kmečki noši smo lahko na več mestih spoznali, da se prav proti sredi 19. stoletja vse češče omenja za nekatera območja na Gorenjskem in Goriškem bistveno predrugačena kmečka noša, ker so bile kmetove dajatve v primeri z Dolenjsko in Prekmurjem znatno manjše. Zato je na eni strani izpričana velika poraba industrijskega blaga, v Prekmurju in na jugu Dolenjskega pa v istem času še splošno oblačijo domače platno in sukno.⁴⁹

⁴⁴ DA, fasc. 1516/21.

⁴⁵ Isti, fasc. 7176/958.

⁴⁶ Kardelj, o. c. str. 183.

⁴⁷ Grafenauer, str. 761.

⁴⁸ Isti, str. 761.

⁴⁹ Nadrobnejši podatki, po katerih ugotavljam navedeno stanje, so v moji doktorski disertaciji, Lj. 1964, pod poglavji, ki obravnavajo posamezne oblačilne kose.

Od zgodovinskih okoliščin, ki so tudi — seveda le posredno — izzvale spremembo v noši, je treba omeniti marčno revolucijo. Ko je na Dunaju leta 1848. izbruhnila revolucija, so jo »kmetje pozdravili s silnim navdušenjem, pomenila jim je takojšnjo in popolno odpravo fevdalne odvisnosti, kakor na Francoskem pred šestdesetimi leti. Številni kmečki nemiri so se povezali z nemiri delavstva. Marčna revolucija je prinesla številne svoboščine, ki pa so bile skoraj vse znova odpravljene. Vendar je zemljiška odveza ostala. Poprej kmet ni bil lastnik zemlje, ki jo je obdeloval. Zemlja je bila graščakova in z njim je moral kmet deliti pridelke.⁵⁰

V treh letih pomarčne revolucije, ko so na raznih koncih in krajih Evrope še divjali boji, ko je morala mesta hraniti samo najbližja, neposredno obdajajoča jih dežela in ko nove davščine še niso bile urejene, takrat je bil kmet gospod, ker je vse svoje pridelke nemudoma lahko spravil v denar.⁵¹

To stanje je opazil tudi člankar Dragotin Melcer, ki je 1851. leta zapisal: »Tri leta skoraj že kmet gosposkam desetine, davkov ne plačuje, kar pa na polju pridobi, žito, živino itd. meščanom za dragi denar prodaja. Marsikateri kmet je zdaj bolj gospod kakor gospodi, ki v mestu živijo. Pravijo, da je srebro večidel na kmetih doma (ne vem, če je res), pa je gotovo, da grunt in vse kar on pridela, veliko večji ceno ima kakor pred tremi leti.«⁵²

Vidnim spremembam v kmečki noši, ki so se pokazale v nekaj letih po marčni revoluciji, je posvetil neznan avtor v Novicah zavzeto napisan članek v Dopisu starih slovenskih mater iz uniga sveta svojim sedanjim unukam: »Kmečka hči nosi po troje in še več kikelj, pošterkanih, da je kakor mravlja, zgoraj tanjka, spodej široka. S tibetam in peruvjenam čevljarjeva spačena hči kopita in šila svojiga pridniga očeta zakrivata. Glejte je, kak se kaže in ponuja po mestu kerčmarjeva hči, vsa v svili in v zlatu-clo rokavice žlahtne gospe na rokah. Merino in drage svilene rute obeša po sebi že kravarica in tako zaslužek celiga leta za eno obleko potroši. Roka za vile in grablje vstvarjena, dragi svilnati dežnik čez težko zlato avbo ali čez težko s širokimi krajci obšito pečo razpenja. Ako bo vse tako naprej šlo, kmalu bo tako daleč prišlo, da bo kravarica v rokavicah molzla in pastirica v svilnatih nogavicah za kravami letala.«⁵³

Iz podobnih člankov lahko razberemo, da so bile te spremembe tako zelo vidne, da so jih opazili tudi sodobni člankarji. Ob tem je vsekakor treba imeti pred očmi, da opisujejo le del kmečkega, mestom bližnjega prebivalstva. V odročnejših naseljih je šel oblačilni razvoj precej počasnejšo pot. Mimo tega prizadeto napisani članki izražajo dokaj enostransko gledanje njihovih avtorjev na družbeno in gospodarsko prebujanje slovenskega kmeta.

⁵⁰ Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, Lj. 1938, str. 82.

⁵¹ Isti, str. 85.

⁵² D. Melcer, Novice 1851, str. 26.

⁵³ Novice 1852, str. 335.

Po drugi strani vemo, da je bila zemljiška odveza povezana z odškodnino. Prav ta odškodnina je bila v nadaljnjih letih za kmete hud gospodarski udarec. Kmet je dobil le manjše, veleposestniki večje komplekse zemlje. Iz teh malih kosov zemlje, ki jih je kmet dobil, je moral sedaj odplačevati davke in odškodnino. Denar je bilo treba dobiti, zato je kmet prodajal vse, kar se je dalo prodati. Vedno bolj so ga stiskali oderuhi. Poslasta so prihajala na boben. Diferenciacija na vasi se je začela poglobljati. Nasprotje med bogatimi, z oderuškimi kapitalom zvezanimi gruntarji in siromašno kmečko množico se je vedno bolj zaostrovalo.⁵⁴

Šestdeseta in sedemdeseta leta so značilna za nastajanje slovenskega kapitala. V osemdesetih letih preteklega stoletja se je zavoljo naglega širjenja industrije zmanjšal agrarni donos v Sloveniji.⁵⁵ Kmet je moral ob konkurenci ameriškega in ruskega žita, ki je zniževalo cene na avstrijskem tržišču, dati svoje žito često tudi pod svojo ceno, zato je moral prodati več svojih pridelkov kot prej, moral je zmanjšati svoje potrebe in še več delati s svojo družino, če je hotel kriti svoje potrebe po denarju. Kmet je torej vedno več prodajal in vedno več kupoval.⁵⁶ Kmečka gospodarstva so vedno bolj propadala, še hitreje kot v sedemdesetih letih. Gospodarska stiska se je stopnjevala v devetdeseta leta. V tem času se začne množično izseljevanje v Ameriko, Nemčijo in Severno Afriko.⁵⁷ Do srede devetdesetih let se je izselilo približno 100.000 ljudi. Izseljevanje je zajelo vse naše dežele, trumoma so se izseljevali s Krasa, iz Notranjske, Dolenjske in Prekmurja.⁵⁸

Čeprav je večino slovenskih kmetov preživljala v drugi polovici 19. stoletja hudo gospodarsko krizo, se je kmečka noša v tem času še vidneje in splošneje izenačevala pod vplivom pomembnih sprememb v produkciji oblačilnih materialov.

Že Ivan Prijatelj je poudaril približno za sredo preteklega stoletja, da so »Svobodna obrt, industrija in trgovina, neovirana od prejšnjih carinskih pregrad, začela metati med kmete ceneno fabriško oblačilno blago, mnogo privlačnejše za oko, čeprav manj trpežno za nošnjo kakor je bilo prejšnje, izdelano po večini doma. Glede teh izdelkov pa slovenski kmet ni bil starokopiten (kot za vse moderne ideje glede racionalnega načina gospodarjenja), ampak se jih je oprijel na podlagi one splošnoslovanske lastnosti in slabosti, ki tako rada precenjuje vse, kar je tuje, in podcenjuje to, kar je domače. Slovenske liste so prvič napolnile tožbe maloštevilnih rodoljubov zoper tuji lišp in spakovanje našega kmeta v obleki in hrani tujega izvora.«⁵⁹

Nadvse dramatično je opisal sodobno oblačenje kmetov v industrijsko blago profesor Konšek prav sredi 19. stoletja: »Slovenec se pri obdelova-

⁵⁴ Kardelj, str. 232.

⁵⁵ Gestrin-Melik, Slovenska zgodovina, Ljubljana 1967, str.

⁵⁶ Isti, str. 165.

⁵⁷ Isti, str. 168.

⁵⁸ Isti, str. 167.

⁵⁹ Prijatelj, o. c., str. 86–87.

nju zemlje še zmerom stare šege drži, pri obleki se pa po novih šegah suče. Naši dedi so nosili suknje domačiga pridelka; ovca in oven sta mu dala vovno, katero so žene-hčeri in dekle pozimi predle, predilo je kmet sam pridelal, mel je hlače prtene. Če si je ravno klobuk kupiti moral, pa ta klobuk je dva roda pretrpel; v delavnikih hodil je v brezovih coklah, ko je pa o božiču živino zaklal, dal je kožo v stroj, da je imel za nedeljo usnjate čevlje. Ozrimo se na današnji čas. Nima sedaj Slovinc razun srajce in včasih hlače ne ene niti domačega pridelka na životu. Vprašajmo da zakaj ne? Odgovoril bo, da mu obleka dražje hodi, če si jo doma pripravi, kakor če jo kupi. Zna to resnica biti, ali kako dolgo pa terpijo te pisane cunje? V gojzd se ne sme z njim prikazati.⁶⁰

Številni oblačilni kosi moške in ženske noše, ki izpričujejo poleg spremenjenega kroja tudi drugo blago, povsem potrjujejo Prijateljevo trditev. Vendar je misel »o splošno slovanski lastnosti in slabosti, ki tako rada precenjuje vse, kar je tuje in podcenjuje to, kar je domače« nekoliko pretirana. Če namreč tedanjo slovensko nošo primerjamo s sosednjimi kmečnimi srednjeevropskimi nošami, ugotovimo približno iste spremembe oblačilnega blaga.⁶¹

Veliko pomembnejše je, kar je povsem pravilno poudaril Prijatelj, da so »začele svobodna obrt, industrija in trgovina, neovirana od prejšnjih carinskih pregrad metati med kmete ceneno fabriško oblačilno blago, mnogo privlačnejše za oko«.

Tehnična revolucija, ki jo je izzvala iznajdba parnega stroja in mehaničnih statev, je krepko posegla v dotedanje izdelovanje oblačilnih snovi; zdaj so jih v večjih industrijskih obratih pridobivali hitreje in ceneje. V srednji Evropi se razvijajo v prvi polovici 19. stoletja veliki tekstilni obrati, ki izdelujejo velike količine blaga. Tudi v Sloveniji nastopa v tem času mehanizacija tekstilne proizvodnje. Še v dobi fevdalizma so ustanovili na slovenskih tleh tri mehanične predilnice in tkalnice. Že leta 1829 je bila ustanovljena mehanična predilnica in tkalnica v Ljubljani v tako imenovani Blatni vasi. Ta trinadstropna tovarniška zgradba je izdelala 3.600 centov bombažnega prediva in 33.600 zavitkov blaga v vrednosti pol milijona goldinarjev.⁶²

V slovenskih tekstilnih obratih predelajo, kot je razvidno iz gornjih navedb, sredi prejšnjega stoletja vedno več bombaža, iz katerega so izdelovali kmečkemu okusu primerno ceneno blago. Razumljivo je, da se je nošnja in uporaba bombažnih tkanin vedno bolj širila in izpodrivala domače platno.⁶³

⁶⁰ Konšek, Novice 1848, str. 129.

⁶¹ Geramb, Steirisches Trachtenbuch II, 1935 (za Avstrijo), Fiedler, A. Deutsche Volkstrachten. Leipzig 1954 in Helm, R; Deutsche Volkstrachten München 1832, (za Nemčijo) Kresz, o. c. za Madžarsko.

⁶² Prim.: S. Slokar, Geschichte der oesterreichischen Industrie, Wien 1914. str. 279.

⁶³ Primerjaj I. Mohorič, Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču, Lj. 1960, str. 17 in Škofjeloško platnarstvo in njegov zaton, Lj. 1955, str. 74.

Kmetijske in rokodelske novice z dne 9. oktobra 1844 so sporočile, da »dva tržiška mojstra veliko tavžent vatlov pavolnika na leto izdelata in s svojo robo kmetice cele kranjske dežele in drugih bližnjih okrajev oblačita.«⁶⁴

Zraven je treba upoštevati naraščajočo oblačilno produkcijo tujih tovarn in vedno večjo konkurenco tujih trgovcev, ki so zalagali naše podeželje s ceneniimi industrijskimi tkaninami. Za ilustracijo navajamo, da je bilo 1864. leta v vsej avstroogrski monarhiji 5.858 predilnih strojev z 28.301 delavci. Največji porast je doživela njena bombažna industrija v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.⁶⁵

V drugi polovici prejšnjega stoletja, predvsem v osemdesetih letih, so tekstilni izdelki iz čeških, moravskih in šlezijskih tovarn, ki so jih prodajali širom po Sloveniji, povsem preplavili tržišče. Na letne sejme so prinašali sejmarji in židovski prekupčevalci predvsem z Moravskega obilo tekstilnega blaga, ki je bilo za oko lepše, kmečkemu okusu primernejše, lahko v primerjavi s težkim platnom in suknom, gladko izdelano in z ustreznim svetlim leskom. Mimo tega je bila ugodna še nizka cena teh izdelkov, ki edinole v trpežnosti niso mogli tekMOVATI z domačim blagom-platnom in suknom. Kljub temu si kmetje blago kupujejo, sprva za praznično, kasneje tudi za delovno obleko. »Že sam način prodajanja po sejmih je bil za podeželane privlačen. Zgovornost, navidezno popuščanje pri cenah in drugi kupčijski triki sejmarjev so slednjič čisto pridobili kupce, da so vedno bolj dajali prednost tujemu blagu.«⁶⁶

Vloga sejmarstva pri vdiranju industrijskega tekstilnega blaga in nekaterih izdelkov (rut, nakita, čevljev, nogavic) na podeželje je bila nedvomno zelo pomembna in dolgotrajna. Ko je začelo vozništvo izgubljati svoj pomen je ostalo sejmarjenje še nadalje zelo priljubljena oblika kmečkega trgovanja, ki še do danes ni povsem zamrla.⁶⁷

Uspešnejše razpečevanje industrijskega blaga je omogočila sredi prejšnjega stoletja južna železnica. Ta je segala leta 1866 na slovensko ozemlje že do Celja, proga Celje—Ljubljana je bila v izdelavi.⁶⁸ Ko je leta 1870 stekla gorenjska železnica, je na široko odprla pot stalnemu dotoku tekstilnega blaga iz Šlezije, Češke in Moravske predvsem v gorenjske kraje.⁶⁹ Odtod ga posredujejo tudi na druga področja prav kramarji. Sejmi so bili številno obiskani in na občasne sejme so prihajali deželani iz bližnje in daljne okolice.⁷⁰

Železniški promet je torej omogočil večji dovoz in hitrejšo razpečevanje tujega pa tudi domačega tekstilnega blaga. Omogočil je obenem z

⁶⁴ Citirano po Mohoriču, o. c., Lj. 1960, str. 11.

⁶⁵ Isti, Lj. 1955, str. 71.

⁶⁶ Isti, str. 76.

⁶⁷ Zlasti v zadnjih letih opazamo, da si vtira pot na kmečke sejme tudi naša konfekcija; kmetje jo kupujejo predvsem za delovno obleko.

⁶⁸ Gestrin, o. c., str. 8.

⁶⁹ Mohorič, o. c., 1955, str. 76.

⁷⁰ Primerjaj isti, str. 75, in še podatke v ljudskem izročilu (Makarovič, terenski zapiski za Gorenjsko in deloma Dolenjsko).

izboljšanim cestnim prometom hitrejša in živahnejša stike med ljudmi, kar se je izražalo tudi v noši. Po teh poteh prihajajo v naše vasi celo prvi modni časopisi.

Mimo tega so kmetje že sredi prejšnjega stoletja vedno bolj opuščali pridobivanje oblačilnih surovin, lanu in volne. Trdna tla proizvajanju lanu je postavila že merkantilistično usmerjena državna uprava, ki je 1773. leta razglasila tkanje platna za prosto obrt podeželskega prebivalstva. Mimo tega je podpirala ustanavljanje predilskih šol, v katerih naj bi se mladina učila predenja po šlezijemskem vzorcu.⁷¹ Na podlagi teh prizadevanj za pospeševanje lanarstva lahko doženemo, da je v 18. stoletju država še močno podpirala širjenje predilstva in z njim zvezanega tkalstva. Čeprav je velik del platna odhajal na tuja tržišča,⁷² pa je naše podeželje vsaj na prehodu v 19. stoletje »v ožjem smislu besede pač tržišče, ki je samo zadovoljevalo svoje potrebe«.⁷³

V časnikih in strokovnih časopisih⁷⁴ si sledijo že v štiridesetih letih preteklega stoletja vse pogostnejše ugotovitve, da lanarstvo zamira in ob tem pobude, da ga je treba ohraniti. Po številnih člankih iz tega časa vemo, da so Slovenci predelovali lan po zastarelih načinih, zaradi katerih je bilo domače blago veliko dražje kot industrijski izdelki, ki so prav v tem času vedno bolj prihajali v deželo.⁷⁵ Povrh je bila teritev pri vsakem kmečkem gospodarstvu domač praznik, ki so ga primerno počastili s pijačo in jedačo. Že Janez Trdina je grajal nespametno ravnanje Mengšanov ob teritvi.⁷⁶ »Novice« so prav tako v zvezi s teritvijo opozarjale na brezglavo razmetavanje denarja. Gorenjci so priporočali reformo lanarstva po zgledu moravskih lanarjev, vendar pravega uspeha ta pobuda ni imela. Industrija je svojimi izdelki nezadržno prodirala in vedno bolj izpodirala domače predilstvo in tkalstvo.⁷⁷

Proces splošnega izumiranja obeh oblačilnih panog, platnarstva in suknarstva, je trajal skoraj pol stoletja. Kolikor se danes izdelovanje suknarstva in platna še ohranja, je namenjeno izključno izdelovanju blaga za delovna oblačila. Krajši pregled produkcije oblačilnih surovin nam lahko to najboljše ponazori. Tako so v vaseh med Begunjami in Žirovnico še do prvih desetletij našega stoletja veliko tkali in valjali sukno, danes pa je ta obrt že povsem opuščena. Pretežni del izdelanega blaga je bil namenjen delovni obleki in hišni opremi.⁷⁸ V Zgornji savski dolini so tkali nekateri

⁷¹ Mohorčič, o. c., 1960, str. 40.

⁷² Isti, 1955, str. 77.

⁷³ J. Šorn, Ljubljanska suknarna, Zgodovinski časopis, Lj. 1955, str. 76.

⁷⁴ Novice 1948, str. 75, Slovenija, 1849, str. 129, Schubert, Ueber den Anbau und Zurichtung des Flachsens, Annalen der k. k., 1842, str. 30 ss.

⁷⁵ Konšek, o. c., 1849, str. 129.

⁷⁶ Trdina, o. c., str. 37.

⁷⁷ Primerjaj Mohorič, 1960, str. 17.

⁷⁸ V. Novak, Doneski o tkalstvu in suknarstvu med Begunjami in Žirovnico, Slovenski etnograf VI—VII, Ljubljana 1954, str. 117.

tkalci še do druge svetovne vojne, predvsem platno, da so izdelovali nekatere dele moške in ženske obleke. Podobno velja tudi za Selško in Poljansko dolino.⁷⁹

V okolici Žužemberka so tkali domače platno in stopali sukno še okoli leta 1900. Za šentjernejsko okolico pravi poročilo, da je bilo do srede 19. stoletja domače laneno platno podloga za vso kmečko nošo, kasneje le še za delovno. V šentrupertske okolici sejejo lan nekateri še danes, vendar le za rjuhe in vreče. Do konca prejšnjega stoletja, zlasti med prvo svetovno vojno, pa so iz lanenega platna izdelovali delovno obleko. Podobno velja za mokronoško okolico. Po terenskem podatku za leto 1956 je v kostanjeviški okolici še vsako hribovsko gospodarstvo pridelovalo konopljo in v dolini lan. Nekaterim je rabilo to blago za predpasnike, večini pa za hišno opremo, posteljnino in vreče.⁸⁰

V mariborskem okraju se je 1901 z izdelovanjem sukna ukvarjalo še 12, v celjskem pa 45 ljudi. Sukno je bilo večidel namenjeno za prodajo.⁸¹ Na Pohorju (južni del) še danes delata tkalec in suknar. Medtem ko sukno še uporabljajo za moške hlače in suknjiče, je obveljalo domače platno za moško in žensko delovno obleko le do konca prejšnjega stoletja.

Tudi za Prekmurje vemo, da je bilo še okoli leta 1890 znano pridelovanje lanu skoraj v sleherni hiši, čeprav je rabilo platno le še delovni obleki in hišni opremi.⁸²

Za Belo krajino lahko razberemo iz člankov, ki obravnavajo tamkajšnje tkalstvo, da je že pred desetletjem skoraj povsem prenehalo delati v oblačilne namene.⁸³

Na Notranjskem lahko ugotovimo precej enako stanje še po zadnjih terenskih raziskavah cerkniške in loške doline. Ložani sicer res še nosijo tkat platno na Bloke v Retje, toda v zadnjih desetletjih le še za rjuhe in brisače, predtem pa so iz domačega platna izdelovali le še delovne moške hlače ter ženska spodnja in gornja krila in predpasnike.⁸⁴

Povsem podobne ugotovitve veljajo za nekatera območja na Primorskem. V Vipavski dolini so opustili svojo obrt konec prejšnjega stoletja, ko so si naročali platno le še starejši ljudje za vsakdanjo obleko. Nekaj dlje se je ohranilo tkanje po Cerkljanskem, tam so imeli moški kot ženske še v prvem desetletju našega stoletja dele delovne obleke iz trpežnega domačega platna. Isto velja za hribovska naselja okrog Idrije, Črne-

⁷⁹ Podatki Anke Novakove, terenski zapiski za Savsko dolino in terenski zapiski M. Makarovič za Selško in Poljansko dolino, 1955, 1956.

⁸⁰ J. Šušteršič, terensko poročilo za Žužemberk, 1957 — F. Šarf, terensko poročilo za šentjernej, 1952 — F. Šarf, poročilo o terenskem delu za Mokronog, 1951 — M. Ložar, terensko poročilo za Kostanjevico, 1955.

⁸¹ Kotnik, O valjanju domačega sukna, Slovenski etnograf II, Lj. 1949, str. 10.

⁸² M. Makarovič, terenski podatki za Pohorje, 1963 — V. Novak, Lan in njegovi izdelki v Slovenski Krajini, CNZ XXXI, str. 34.

⁸³ B. Račič, Domače tkalstvo v Beli krajini, Slovenski etnograf III/IV, str. 142—153.

⁸⁴ M. Makarovič, terensko poročilo za Stari trg pri Ložu, 1962.

ga vrha in na Vojskem. Za Goriška brda navaja vir, da so še konec stoletja nekateri nosili delovno obleko iz domačega platna, čeprav je tovarniško blago prevladovalo. Na Kobariškem pojasnjujejo domačini zgodnjo opustitev lanoreje s tem, da je vsejani lan polegel. Precej dlje so pridobivali volno domačih ovc, iz katere so izdelovali polvolneno blago predvsem za ženske in moške delovne obleke. V Brkinih so sejali lan še konec prejšnjega stoletja, vendar se bolj pogosto omenja domače sukno, ki so ga pridobivali iz volne domačih ovc, predvsem za moško zimsko delovno obleko. Vloga iz Črnotič iz druge polovice prejšnjega stoletja celo navaja, da 4.000 ovc (mišljene so črnotiške) daje letno 800 funtov (dobrih 400 kg) volne, ki se uporablja za izdelovanje lodna in nogavic.⁸⁵

Na Koroškem so okoli leta 1930 tudi še izdelovali kose delovne obleke iz domačega platna.⁸⁶

Med prvo in drugo svetovno vojno so marsikje ponovno zasejali njive z lanom in povečali ali sploh vpeljali gojenje ovc, da so pridobivali domače oblačilne surovine, vendar so iz njih izdelovali le obleko za delavnike in jo krojili po sodobnih krojih. Danes kmečki ljudje na vprašanje, zakaj so opustili pridobivanje domačih oblačilnih surovin in tkanin skoraj soglasno poudarjajo, da se ne izplača, ker je blago domačega dela veliko dražje kot kupljeno, pa tudi za nošenje grobo domače platno in sukno ni prijetno.

V času po prvi in zlasti po drugi svetovni vojni se je oblačilna omika slovenskega kmeta na splošno zelo vzdignila. Nenehno izboljševanje kmetove življenjske ravni, povečani medsebojni stiki in njegova večja razgledanost iz dneva v dan spreminjajo njegov odnos do oblačenja in vplivajo, da še hitreje prevzema sodobnejše oblačenje. Vendar je treba glede posvajanja sodobnejših oblik noše tako za prejšnje kot za sedanje stoletje upoštevati nekatere okoliščine, ki uravnavajo oblačenje v okviru kmečkega stanu samega.

3

Nenehno prevzemanje sodobnejšega oblačenja, kmetovo soustvarjanje ter oblikovanje kmečke noše v zadnjem poldrugem stoletju ne poteka povsem enakomerno. Odvisno je od nekaterih specifičnih okoliščin, ki imajo pri posvajanju novih načinov oblačenja obenem s kmetovim odnosom do oblačenja in soustvarjanja njegove noše velik pomen. Vse te okoliščine, ki nastajajo znotraj kmečkega stanu, to je družbeno gospodarski, geografski položaj nosilcev obleke, njihova starost in spol ter funkcijska narava noše, uravnavajo oblačenje kmečkega človeka, ne samo v 19. temveč tudi

⁸⁵ M. Makarovič, terensko poročilo za Vipavsko dolino, 1958 — M. Ložar, terensko poročilo za Cerkljansko, 1954 — Makarovič, terensko poročilo za Idrijo in Črni vrh ter Vojsko, 1959 — Ložar, poročilo za Kobariško, 1951 — S. Vilfan, Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnokom, Kronika V/2, Lj. 1955, str. 69—85.

⁸⁶ Z. Vran, diplomska naloga o koroški noši, 1954, str. 59.

v našem stoletju, se med seboj prepletajo in imajo v raznih dobah zdaj večji zdaj manjši vpliv.

Po arhivskih in drugih virih iz srede prejšnjega stoletja, ki sporočajo o noši posameznikov po **premoženjskem stanju**, lahko spoznamo, da je gospodarski položaj pospeševal ali zaviral sodobnejše oblačenje slovenskega kmeta, določal število oblek, kakovost blaga in dodatkov. Premožnejši kmetje, ki prevzemajo, čeprav z neko časovno zamudo, novejšje prvine iz noše meščanov, stopajo pred revnimi sovaščani, istočasno pa vnašajo v celotni vaški način oblačenja vedno sodobnejše načine oblačenja.

Razločki med revnejšimi in bogatimi kmeti so bili zlasti v času intenzivnejšega preoblikovanja kmetove noše v sredi 19. stoletja dokaj vidni, saj jih viri nenehno omenjajo, za kasnejši čas pa imamo sprotne podatke v delih naših pisateljev in v ljudskem izročilu.

Po arhivskih virih za prvo polovico prejšnjega stoletja so hodili v ormoškem okraju revnejši kmetje in služinčad okrog doma bos, premožnejši pa so nosili čevlje iz črnega usnja ali kordovana. Tudi v mariborskem okraju je hodila služinčad oblečena precej skromneje kot gospodarji.⁸⁷

V postojnskem okraju so nosili v tridesetih letih prejšnjega stoletja revnejši suknjo iz lodna, premožnejši pa tudi plašč iz temno zelenega ali rjavega sukna s srednje velikim ovratnikom. Prav iz te poročevalčeve pripombe je razvidno, da so nosili revnejši še oblačilo iz domačega blaga in starejšega kroja, premožnejši pa že kupljeno blago in oblačila, krojena po meščanskem, bidermajerskem vzorcu. Po tedanji ceni je bilo domače blago za kmeta tako rekoč zastoj, ker ga je pridelal doma, predelovanje pa izplačal s pridelki.⁸⁸

Podobne podatke imamo na voljo za postojnski okraj tudi za žensko nošo, kjer so revnejše nosile pozimi temne suknene jope. V vremski dolini so prav tako bogatejši moški nosili modernejše suknjiče, revnejši pa oblačila starejšega kroja.⁸⁹

Od gospodarske ravni posameznika je bila odvisna izbira blaga in celo bogatejša ali skromnejša vezenina. Tako je zapisal poročevalec za idrijsko gospostvo: »Ženski svet si pokriva glavo z belo naglavno ruto, na splošno pečo imenovano, različne kakovosti, muslina ali batista z vezeni-nami ali brez njih, po premoženjskem stanju.«⁹⁰

Precej enaka poročila so prihajala tudi iz Bele krajine, čeprav v dokaj manjši meri. Tako v okraju Krupa tu pa tam nosijo tudi, vendar samo premožnejši, plašč iz črnega ali modrega sukna po gorenjski navadi z enim ali dvema ovratnikoma.⁹¹ Torej velja povzeti iz tega poročila podobno kot za postojnsko gospostvo, da predstavlja plašč na eni strani socialno uglednejšega moža, po drugi strani pa lahko ugotovimo, da so premožnejši med prvimi sprejeli oblačila sodobnejšega meščanskega kroja.

⁸⁷ G. S. za Friedau, Sch. 372 in Sch. VIII.

⁸⁸ DA, fasc. 1512/775.

⁸⁹ Isti in 715.

⁹⁰ Isti, 541.

⁹¹ Isti, fasc. 1516/1054.

Premoženjske razlike so v tem času prav tako uravnale oblačenje na Dolenjskem, dasiravno so navedbe poročevalcev skromnejše. Tako so nosile v gospodstvu Rupečevrh revnejše ženske še vedno oblačila iz domačega platna, premožnejše ženske pa iz kupljenega volnenega in bombažnega blaga.⁹²

Za Gorenjsko pogrešamo v virih podobnih omemb. Vendar nam oblačilni kosi⁹³ in navsezadnje tudi slikovno gradivo⁹⁴ dovolj jasno izpričujejo, da pripadajo oblačila modernejšega kroja in industrijskega blaga premožnejšim kmeticam in kmetom.

V gradivu iz druge polovice prejšnjega stoletja skorajda ne zasledimo opisov, ki bi ločevali obleko revnejših in premožnejših. Edino Kotnik navaja, da se v Mežiški dolini okoli leta 1860 začele nositi kupljeno blago najprej premožne kmetice.⁹⁵

O premožnejših razločkih, ki so v drugi polovici 19. in v prvih desetletjih našega stoletja še nadalje uravnali posvajanje novejših načinov oblačenja, pa se lahko poučimo zelo nazorno pri sodobnih pisateljih in najbolj živo v ljudskem izročilu, ki venomer poudarja razliko v oblačenju, kvaliteti blaga in številu oblek med posameznimi premoženjskimi razredi. Vendar viri prav za ta čas zelo pogosto pripominjajo, da so tudi revnejši, zlasti tisti, ki so bili zaposleni kot hlapci ali dekle pri premožnejših kmetih, imeli eno ali dve praznji obleki krojeni tako kot njihovi gospodarji in iz enakega blaga. Še več, pogosto poudarjajo, da so dekle skoraj ves svoj zaslužek potrošile za obleke, ki so jih nosile seveda le ob praznih dneh.⁹⁶

Oblačilna razlika med premožnejšimi in revnejšimi vaščani se je v zadnjih letih dokaj zabrisala. S sezonskim delom ali delno zaposlitvijo nekdam malih kmetov ali kajzarjev v industriji in drugod se je njihovo gospodarsko stanje precej izboljšalo, doseglo, včasih pa celo preseglo stanje bogatega kmeta. Eden kot drugi nedvomno izpričujejo svoje življenjske okoliščine tudi na zunaj, v načinu oblačenja. Na splošno lahko vsaj v zadnjih letih opazimo, da vodijo v oblačenju tisti, ki so delno zaposleni s kmetijstvom delno pa v tovarni. Ker prihajajo v stik s trškimi ali mestnimi prebivalci, se skušajo v oblačenju zblížati z njimi, s tem pa veliko bolj kot nekdanji premožnejši kmetje vnašajo v nošo nove oblačilne lastnosti.

Hitrejša ali počasnejša sprejemanje sodobnejših oblačilnih načinov je bilo in je deloma tudi še danes močno odvisno od **geografskega položaja**, to se pravi od večje ali manjše oddaljenosti prebivalcev od mestnih in trških središč, prometnih zvez, ravninske ali hribovske lege posameznih vasi.

Tudi v tem primeru imamo na voljo dovolj gradiva, ki izpričuje, da se noša spreminja veliko hitreje v bližini večjih središč, ob prometnih ži-

⁹² Isti, 19.

⁹³ Primerki v Slovenskem etnografskem muzeju.

⁹⁴ Goldensteinovi akvareli, noše v delih Langusa, Subica.

⁹⁵ Kotnik, o. c. 1926, str. 72—74.

⁹⁶ Makarovič, terenski zapiski za Belo krajino, Dolenjsko, Gorenjsko.

lah, kot v krajih, odmaknjenih prometu ter mestnim in trškim središčem. Sredi prejšnjega stoletja so ti vplivi še očitnejši.

Tako se omenja za ruperčvrško gospodstvo na Dolenjskem 1838 leta: »da se hribovski kmet navadno vendarle še vedno oblači v kratke črne prtene hlače, medtem ko se v ravnini oblačijo v dolge hlače.«⁹⁷ Iz nadaljnega opisa kmečke noše je prav tako razvidna konservativnost v noši kmeta oddaljenega od prometnih zvez in mest; ta še vedno vztraja pri starejši noši, medtem ko se ravninski prebivalci veliko bolj zgledujejo po meščanih.

Tudi za kostanjeviški okraj se navajajo razločki v noši ravninskih in hribovskih prebivalcev. Tako »nosi moški v hribovitejših krajih klobuk z nizkim oglavjem in širokimi okrajci . . . moški v ravnini ležečih krajih pa črn polsten klobuk z visokim oglavjem.«⁹⁸ Torej se prvi pokriva s »staromodnim« kmečkim klobukom, drugi pa s klobukom cilindraste oblike, ki je bil v čislih pri bidermajersko oblečenih meščanih.

Še zanimivejša je opomba poročevalca za osojsko gospodstvo na Koroškem iz istega časa, da se »le s trdom najde tu in tam v hribih kak star kmet ali kmetica in tujec iz njunih starih kosov obleke spozna nekdanjo ljudsko nošo.«⁹⁹

Poročevalec iz Brežic je navedel 1841. leta: »v goratih krajih nosijo še iz domače volne tkano, seveda zelo grobo sukno.«¹⁰⁰

Razločki v noši prebivalcev bolj oddaljenih krajev so dokaj jasno razvidni iz Goldensteinovih upodobitev kmečkih noš iz 1838. leta. Tako lahko ugotovimo, da so kmetice iz okolice Ljubljane v primerjavi z drugimi, bolj oddaljenimi prebivalkami (Bohinj, Bela krajina, vzhodna Štajerska, Primorska), izpričevale najsodobnejši način oblačenja tako v krajih kot v blagu.¹⁰¹

Z razvojem mest in trgov, predvsem pa z ugodnejšimi prometnimi zvezami, železniškimi in avtobusnimi, so se začele te razlike med hribovskimi in ravninskimi prebivalci vedno bolj izenačevati. Ohranile so se le še tam, kjer živijo prebivalci v krajih, še vedno odmaknjenih od prometnih zvez (nekateri vasi v Beli krajini), ali pa v hribovitejših območjih (Pohorje, Cerkljansko), kjer je še vedno odločilna konfiguracija tal. Skoraj simbol današnjega hribovca so palica in težki čevlji, s katerimi prihaja v dolino, poleg dolgih kril pri ženskah, s čimer je še vedno jasno nakazano, da zemljepisna okolnost lahko zavira ali pospešuje vnašanje sprememb v kmečko nošo. Razločki v oblačenju se precej zmanjšujejo pri prazni noši prebivalcev, ki hodijo ob nedeljah v dolino k maši in se skušajo za to priložnost obleči tako kot dolinci. Seveda velja to le za mlajše ljudi

⁹⁷ DA, fasc. 1516/19.

⁹⁸ Isti, 616.

⁹⁹ Isti, fasc. 7176/768.

¹⁰⁰ Isti, fasc. 1516/768.

¹⁰¹ Goldensteinove upodobitve obeh Bohinj, ženske iz Osilnice in iz pokrajine med Dravo in Muro, arhiv SFM.

Starost in spol nosilcev prav tako vpliva na vnašanje sprememb v kmečko nošo. Številni podatki nam pričajo za prvo polovico prejšnjega stoletja, da so zlasti mlajši segali najprej po kupivem blagu in opuščali oblačila iz domačega platna in sukna. Tako je v arhivskem gradivu iz 1838. leta za Vremsko dolino in Senožče razvidno, da se oblačijo mlajši v oblačila sodobnejšega kroja in blaga, starejši pa vztrajajo pri staromodnejših oblačilih.¹⁰² V istem času so sporočili iz idrijskega gospostva, da si »mlad moški po novi šegi ovija vrat s svileni ali bombaževinasto ruto, pri priletnem moškem pa je vrat navadno čisto gol«.¹⁰³

Da so bili tudi v Beli krajini v tridesetih letih prejšnjega stoletja, kot prča arhivsko gradivo, mlajši za »novotarije« v noši sprejemljivejši, pripominja poročevalec za Poljane v Beli krajini.¹⁰⁴

Zelo nazorno je prav po starostnih stopnjah opredelil nošo poročevalec iz Ruperčvrha na Dolenjskem, ki pravi, da so starejši kmetje in kmetice nosili še oblačila starejšega kroja in blaga, mlajši, predvsem ženske, pa obleke sodobnejšega kroja in blaga.¹⁰⁵

Razločke v noši mlajših poudarja tudi poročevalec za beljaški okraj: »Pri mladih ženskah, ki same zase skrbijo in so bolj seznanjene z mestno potrošnjo, se često dobivajo krila, špenzerji, predpasniki cenениh, a ne posebno trpežnih vrst cica, bombažne nogavice, nizki čevlji . . . ker morejo ti predmeti bolj zadovoljiti njihovo nečimrnost.«¹⁰⁶

Tudi v Belih vodah na Štajerskem je opazil poročevalec, da »mladina nosi že finejše trgovsko meščansko blago«.¹⁰⁷

Za drugo polovico prejšnjega stoletja pogrešamo nadrobnejših opozoril glede razločkov v noši starejših in mlajših. Vendar nam slovenski romantični realisti pogosto opisujejo staromodno nošo starejših ljudi, ki je bila v močnem nasprotju z nošo mlajših. Nadvse plastično je prikazal Levstik v Popotovanju od Litije do Čateža oblačilno konservativnost starega možakarja, ko piše: »Trdno se je držal stare noše, zato pa tudi ni imel oprt in platnene hlače so mu nizko opletale. Dandanes je uže malo taci dedov. Zginili so klobuki z dolgimi kraji pa nizkim oglavjem, mi le raje nosimo oglavje bolj visoko. Veselil sem se že od daleč, ako je kod po cesti primigalo široko pokrivalo, ki je branilo dežja in solnca. . . Živel je pri nas možiček, stara grča, ki ni mogel dobiti pri nobenem klobučarju, v nobenem sejmu, v nobeni starini klobuka po svoji všeči. Kat stori? Ureže si palico in gre notri v Kranj, pa si ga da tam delati.«¹⁰⁸

Za konec prejšnjega in prvo polovico 20. stoletja nam daje ljudsko izročilo številne podatke o razločkih v oblačenju med starejšimi in mlajšimi. Prav tako izpričuje tudi današnja kmečka noša, da se mladi ljudje

¹⁰² DA, fasc. 1512/715.

¹⁰³ Isti, 541.

¹⁰⁴ Isti, fasc. 1516/19.

¹⁰⁵ Isti, 7176/17.

¹⁰⁶ Isti, 958.

¹⁰⁷ G. S. Sch. VIII/3421.

¹⁰⁸ Levstik, Popotovanje iz Litije do Čateža. (A. Slodnjak, Fr. Levstika zbrano delo, III. d., 41), str. 41.

zlasti ob prazničnih dneh, pa pri obisku mesta in trga zvečine oblečejo že precej tako kot njihovi vrstniki v mestu, medtem ko starejši in ljudje srednjih let ob enakih priložnostih še vedno nekoliko zaostajajo za njimi.

Ugotovitve veljajo tako za kroje oblačil (daljša krila, suknjiči namesto plašev itd.), kot tudi glede uporabe blaga. Mlada dekleta in ženske srednjih let na primer, že nekaj let sem nosijo nogavice iz sintetičnih snovi, starejši ženske nikdar. Tudi pričesko si urejajo mlajše tako, kot je navada v mestu, starejše ženske pa nosijo še vedno kite in se vedno pokrivajo z ruto. Perilo mlade ženske je v primeri s perilom njene matere ali babice precej drugačno, kupljeno v trgovini. Stare žene pa nosijo še najraje perilo domačega dela.

Razločki v oblačenju so vidni tudi pri mlajših in starejših moških, tako pri posvajanju sodobnejših oblačilnih načinov kot pri ohranjanju starejših. Razločki so nadalje vidni tudi v opuščanju nekaterih delov oblačil. Tako mlajši moški na deželi ne nosijo telovnikov, ki so pri starejših povsem običajni. Nadalje so stari moške vedno, razen v cerkvi in pri jedi, pokriti s klobukom, mladi ne.

Preden opredelimo spremembe v noši, ki jih je narekovala funkcionalna delitev, je treba omeniti še razločke v časovnem opuščanju in prizadevanju za prevzemanjem novih oblik pri moških in ženskah, ki so bili mimogrede omenjeni že zgoraj.

Z uveljavitvijo dolgih moških hlač, krajšega ali daljšega suknjiča in preprosteje krojene srajce se moška noša v osnovnem kroju od francoske revolucije ne spreminja več. Modnih sprememb so deležni le ovratniki, dolžina suknjičev, širina hlačnic, oblika čevljev ipd. V nasprotju z umirjeno linijo moškega oblačenja pa lahko pri ženskah ugotavljamo vedno nove spremembe v krojih, ker so ženske pač veliko bolj dovzetne za posnemanje novih modnih smeri. Moški ostajajo v tem primeru nekoliko ob strani in izpričujejo že omenjeno oblačilno konservativnost.

Tudi v današnji kmečki noši opazamo, da ženske sprejemajo nove oblačilne načine bolj kot moški. Vsekakor je treba pri tem upoštevati, da je trajnost moških oblek zavoljo trpežnejšega blaga daljša. Povrh je pri ženskah (ne samo kmečkih) veliko bolj razvita želja, da bi ugajale na zunaj, z (novo) obleko.

Pri prevzemanju in ohranjanju oblačilnih potez je imela velik, skorajda poglobilni pomen funkcionalna delitev noše na praznično, delovno in obredno. Vpliv namenske narave kmečke noše pa je bil seveda prav tako odvisen od ene ali vseh že navedenih okoliščin.

Še preden navedemo kaka pričevanja, moremo načelno ugotoviti že na drugih mestih navedeno resnico, da je delovna noša v kroju in blagu konservativnejša od praznične. Pražnja noša, ki je ne moremo omenjati skupaj z obredno, pa je naprednejša oblika kmečke noše, bodi zimske ali letne (sl. 13).

V arhivskih virih lahko najdemo nekatere podatke, ki gornjo trditev ponazarjajo. Tako omenja poročevalec za kapelsko gospostvo na Koroškem

1838. leta, da »nosijo ženske ob delavnikih krila iz belega, tudi modrega potiskanega domačega platna ali raševine, za praznike pa iz cica z visokim krojem.« Tudi nadaljnje opisovanje ženske noše dokazuje, da je praznja noša naprednejša od delovne, ki vztraja pri oblačilih starega kroja in domačega blaga.¹⁰⁹

Za kostanjeviški okraj na Dolenjskem se omenjajo v istem arhivu kot delovne hlače doma narejene platnene hlače, nedeljske pa so izdelane iz kozlovine¹¹⁰ in so sredi stoletja sodobnejše oblačilo.

Podobno pripominja poročevalec za ruperčvrško gospostvo, da pridobivajo tamkajšnji prebivalci blago za vsakdanjo, delovno obleko doma. Iz opisa ženske noše pa je razvidno, da si ženske kupujejo za praznja oblačila tovarniško blago.¹¹¹

Iz srede prejšnjega stoletja je nekaj podatkov o tem v Goethovi zbirki. Na Kalobju je bila 1846 vsakdanja obleka še iz platna in raskavega sukna iz črne ovčje volne.¹¹² Na Sladki gori je bila vsakdanja obleka prav tako še iz domačega platna, polsukna in bukovine. Tako tudi v drugih krajih na Štajerskem, kjer so ob delavnikih še nosili domače blago, ob praznikih pa že kupljeno.¹¹³

Poročevalec, ki je zbiral gradivo za isto zbirko, je sporočil v istem letu za Šentvid pri Planini, da je »delovna obleka zlasti pri revnejšem razredu zelo cenena, pogosto zelo revna in izdelana iz doma pridelanega blaga, edino praznična (nedeljska) presega tako pri moških kot tudi ženskah kmečke meje. Vse mora biti po najnovejšem kroju, večidel iz finega blaga narejeno, tako da človek lahko vidi odlično damo namesto kmečko dekle. Da, ta moda presega vse meje.«¹¹⁴

V drugi polovici prejšnjega stoletja opisujejo člankarji zvečine le še praznično nošo, zato pogrešamo podatkov, ki bi opozarjali na razločke med delovno in praznjo nošo. V ljudskem izročilu se pogosto navaja kot bistvena razlika med delovno in praznjo nošo, da so revnejši in starejši kmetje v odročnejših krajih še na prehodu v naše stoletje izdelovali posamezne dele delovnih oblačil iz domačega platna in sukna. Mimo tega ugotavljamo po ljudskem izročilu, da kmetje delovni obleki, ki bi morala biti pravzaprav najpomembnejši del njihove obleke, niso posvečali posebne pozornosti. Največkrat so za delovno obleko uporabili obnošeno praznično, oblačila starejših ljudi in darovana ali podedovana oblačila. Za zadnji dve desetletji pa lahko ugotavljamo, da si kmetje kupijo vsako leto vsaj po 2 novi obleki, namenjeni samo delu. Edinole za težja in bolj umazana dela oblačijo močno ponošene in zakrpane obleke.

¹⁰⁹ DA, fasc. 7176/629.

¹¹⁰ Isti, fasc. 1516/616.

¹¹¹ Isti, 19.

¹¹² G. S. citirano po Kotniku, o. c. 1949, str. 13.

¹¹³ Isti.

¹¹⁴ G. S. Sch. VIII.

Iz orisa poglavitnih gibal v razvoju slovenske kmečke noše v 19. in 20. stoletju spoznamo: intenzivnejše spremembe slovenske kmečke noše, ki jih opažamo proti sredi 19. stoletja, so posledica močno spremenjenih družbenih in gospodarskih razmer, ki odsevajo v celotnem načinu kmečkega življenja, torej tudi v noši. Glede na način zaposlitve, življenjsko in kulturno raven ter stopnjo izolacije kmečkih prebivalcev razvoj kmečke noše ne poteka povsem enakomerno. Očitno je tudi, da je slovenski kmet tako nekdaj kot še danes iskal zglede za svoj način oblačenja v meščanski noši, ki se prav tako kot kmečka spreminja pod vplivom družbenih in gospodarskih razmer.

RÉSUMÉ

LES PRINCIPAUX MOTEURS DANS LE DÉVELOPPEMENT DU COSTUME DU PAYAN SLOVÈNE DANS LES 19e ET 20e SIÈCLES

Dans son article, l'auteur donne un aperçu des plus importants mobiles jouant leur rôle dans l'évolution du costume du paysan slovène au cours des 19e et 20e siècles.

Grâce aux changements radicaux des conditions sociales et économiques, depuis la moitié du siècle dernier un changement visible s'est opéré aussi dans le costume du paysan slovène. C'est l'époque où, dans le grand monde, les idées libérales se propagent de plus en plus proclamant l'égalité des hommes et se reflétant aussi extérieurement, dans l'habillement dont le caractère aussi subit des changements considérables.

Le paysan slovène qui, dans cette époque-là, s'affranchit peu à peu des liens sociaux et économiques, gagne de plus en plus en considération. Le paysan et le bourgeois lient des contacts économiques. La prise de conscience du paysan, son attitude plus indépendante devaient nécessairement trouver leur expression visible dans son costume, dans sa manière de se vêtir ainsi que dans d'autres formes de la vie, p. ex. dans l'économie rurale, dans l'architecture, l'art et, d'une manière plus évidente, dans le costume. Les conditions sociales et économiques changées ont occasionné un rapprochement entre les classes paysanne et bourgeoise. C'est ainsi que le paysan et le bourgeois entrent en lutte commune pour la victoire de certaines idées progressistes. Ce rapprochement entraîne derrière lui celui du costume qui change en effaçant, tout à fait en accord aux idées révolutionnaires, aussi les différences extérieures qui divisaient les classes entre elles.

De nouvelles découvertes techniques ont engendré un grand bouleversement dans l'industrie textile au pays et à l'étranger. C'est vers la moitié du siècle dernier que, dans la campagne slovène, commencent à pénétrer les produits textiles de l'industrie du pays et de l'étranger. Ils représentent la base des changements dans la manière de se vêtir. Les étoffes sont transportées sur des charriots et vendues par les petits marchands. C'est après la construction du chemin de fer du Sud (Vienne-Trieste), au milieu du siècle, que les produits textiles commencent à affluer dans une mesure plus accélérée. Comme les étoffes industrielles se vendent meilleur marché que celles de fabrication domestique et que, par leurs couleurs plus vives et plus claires, elles correspondent mieux au goût du paysan, on commence par les acheter de plus en plus fréquemment. A mesure que la production de l'industrie textile va toujours en croissant de sorte qu'elle atteint son point culminant vers le milieu du siècle précédent, disparaissent-

sent peu à peu la tisseranderie et la draperie domestiques. Les procédés invétérés du remaniement du lin et de la laine ont rendu très chère la fabrication domestique des étoffes et c'est pourquoi les paysans préférèrent acheter les étoffes industrielles moins chères.

La différenciation qui, dès le milieu du siècle précédent, s'était opérée dans la campagne, a fini par créer une couche de paysans riches qui, avec leur manière de se vêtir, essaient de s'approcher aux habitants des villes. Un peu retardataires, les autres paysans s'efforcent de les imiter, avec, bien entendu, des étoffes de moindre qualité. C'est précisément cette émulation qui introduit dans le costume paysan encore aujourd'hui des traits nouveaux, plus modernes.

Les crises économiques de la fin du siècle précédent ne sont pas à même d'enrayer les tendances du paysan de se vêtir selon une mode plus moderne. Les émigrations et l'occupation saisonnière des ouvriers augmentent la puissance d'achat des paysans et leur font connaître les pays étrangers et leurs particularités dans l'habillement.

C'est ainsi que les différences entre le costume paysan et celui des habitants des villes, très rapprochés depuis la fin du 19e siècle, tendent de plus en plus à disparaître. L'époque qui suivit les deux guerres mondiales n'a encore qu'accélééré ce rapprochement.

Malgré la pénétration des traits modernes dans le costume paysan, il faut toujours tenir présent le fait que l'unification de celui-ci se déroule dans le cadre des conditions intrinsèques à la classe paysanne. Les paysans plus jeunes et plus riches, ceux, notamment, qui vivent dans la proximité des villes et des bourgs et le long des voies de communication sont plus susceptibles à l'acceptation des traits nouveaux, tandis que les habitants des villages plus éloignés, les paysans plus âgés et plus pauvres ne font qu'imiter, un peu en retard, les formes de la mode contemporaine. Dans ces derniers temps, toutefois, ce sont ceux qui ont des parents occupés à l'étranger ou bien ceux qui sont eux-mêmes occupés dans l'industrie, qui se sont mis à la tête de la mode nouvelle.

En dépit, cependant, de ce rapprochement, certaines différences qui séparent le costume paysan du celui des habitants de villes sont dictées même aujourd'hui par la nature du travail spécifique du paysan.